

 CARLO GINZBURG

SÝR A ČERVI

SVĚT JEDNOHO MLYNÁŘE

KOLEM ROKU 1600

edice každodenní život

ARGO

CARLO GINZBURG

SÝR A ČERVI

SVĚT JEDNOHO MLYNÁŘE

KOLEM ROKU 1600

Edici řídí Martin Nodl

Přeložil Jiří Špaček

Argo, 2022

Copyright © 1976, 2019, by Carlo Ginzburg

Translation © Jiří Špaček, 2000, 2022

ISBN 978-80-257-3807-8 (váz.)

ISBN 978-80-257-3931-0 (e-kniha)

Luise

Tato kniha byla v přípravné verzi předmětem rozpravy nejprve v rámci semináře o lidovém náboženství, pořádaného na podzim 1973 v Davis Center for Historical Studies univerzity v Princetonu, poté v semináři, který jsem vedl na univerzitě v Bologni. Vyjadřuji svůj hluboký vděk Lawrenci Stoneovi, řediteli Davis Center, jakož i všem, kdo mi kritikou a připomínkami pomohli text zdokonalit. Zvláště to jsou Piero Camporesi, Jay Dolan, John Elliott, Felix Gilbert, Robert Muchembled, Ottavia Niccoliová, Jim Obelkevich, Adriano Prosperi, Lionel Rothkrug, Jerry Seigel, Eileen Yeová, Stephen Yeo a moji studenti v Bologni. Děkuji také donu Guglielmovi Biasuttimu, knihovníku Arcibiskupské kurie v Udine, maestru Aldu Colonnellovi, Angelu Marinovi, tajemníku obce Montereale Valcellina, pracovníkům citovaných archivů a knihoven. Své další dluhy připomenu na stránkách knihy.

Bologna, září 1975

SÝR A ČERVI

*„Tout ce qui est intéressant se passe dans l'ombre...
On ne sait rien de la véritable histoire des hommes.“*

*„Vše zajímavé se odehrává ve stínu...
O skutečné historii lidí nevíme nic.“*

Céline

1. MENOCCHIO

Jmenoval se Domenico Scandella, řečený Menocchio.¹⁾ Narodil se roku 1532 (v době prvního procesu uvedl, že jsou mu padesát dva roky)²⁾ v Montereale,³⁾ malé vesnici ve furlanských kopcích, která těsně přiléhá k horám, asi dvacet pět kilometrů severně od Pordenone. Tam také vždycky žil, s výjimkou dvou let vyhoštění za rvačku (1564–1565),⁴⁾ strávených v nedaleké vesnici Arba a na blíže neupřesněném místě v Kraňsku. Byl ženat a měl sedm dětí; další čtyři zemřely. Kanovníku Giambattistovi Marovi, generálnímu vikáři inkvizitora v Aquileji a Concordii, uvedl, že pracuje jako „mlynář, stolař, pilař, že koná zedničinu i jiné věci“. Převážně však se věnoval práci mlynáře; nosil také tradiční mlynářský oděv, vestu, plášť a čapku z bílé vlny.⁵⁾ Takto bíle oděn se dostavil k procesu.

O několik let později⁶⁾ inkvizitorům řekl, že je „velmi chudý“: „nemám jiného než dva mlýny v nájmu a dvě propachtovaná pole⁷⁾ a z toho jsem živil a živím svou ubohou rodinu“. Určitě však přeháněl. I když velký díl sklizně asi připadl, kromě splátek z pozemků, na zaplacení nájmu (pravděpodobně naturálního)⁸⁾ dvou mlýnů, určitě ještě zůstalo dost k obživě a případně i na to, aby si v těžších chvílích pomohl z nesnází. Tak například když byl ve vyhnanství v Arbě,⁹⁾ hned si najal další mlýn. Když se vdávala jeho dcera Giovanna (Menocchio zemřel asi o měsíc dříve), dostala věno v hodnotě 256 lir a 9 soldů, ne příliš bohaté, avšak vzhledem k místním zvyklostem v oněch letech také ne zrovna chudé.¹⁰⁾

Celkově se zdá, že Menocchiovo postavení v sociálním mikrokosmu Montereale nebylo právě zanedbatelné.¹¹⁾ Roku 1581 byl ve své vesnici a v okolních obcích (Gaio, Grizzo, San Lonardo, San Martino) podestou¹²⁾ a v blíže neurčené době působil jako „camararo“, tj. správce farnosti, v Montereale. Není nám známo, zda i tady, tak jako na jiných místech Furlanska, byl starý způsob rotace funkcí¹³⁾ nahrazen systémem volby. V takovém případě musela skutečnost, že uměl „číst, psát a počítat“, být Menocchiovi ku prospěchu.¹⁴⁾ Camerari totiž bývali

téměř vždy vybírání z osob, které navštěvovaly veřejnou nižší školu a osvojily si případně i trochu latiny.¹⁵⁾ Školy tohoto typu existovaly také v Avianu a v Pordenone;¹⁶⁾ do jedné z nich patrně Menocchio chodil.

Dne 28. září 1583 byl Menocchio udán inkvizici.¹⁷⁾ Obžaloba ho vinila, že pronesl „kacířská a svatokrádežná“ slova na adresu Kristovu. Nešlo o nějakou příležitostnou kletbu, Menocchio se dokonce pokoušel své názory šířit a zdůvodňoval je („praedicare et dogmatizare non erubescit“). To mu hned velmi přitížilo.

Tyto pokusy o proselytismus potvrdily ve velkém rozsahu informativní výsledky, které byly zahájeny o měsíc později v Portogruaru, pak pokračovaly v Concordii a v samém Montereale. „Vždycky se nepohodně s někým z věřících pro způsob, jak se pře, dokonce i s farářem,“ uvedl před generálním vikářem Francesco Fasseta.¹⁸⁾ Jiný svědek, Domenico Melchiori: „Má ve zvyku disputovat s kdekým, a když se chtěl vadit se mnou, řekl jsem mu: Já jsem švec, ty mlynář, a nejsi učený: k čemu je ti o tom disputovat?“¹⁹⁾ Věci víry jsou vznešené a obtížné, nejsou pro mlynáře a ševce. Diskutovat o nich vyžaduje vzdělání a nositeli vzdělání jsou především kněží. Avšak Menocchio prohlašoval, že nevěří, že by církvi vládl Duch svatý, dodáváje: „Preláti nám rozkazují a chtějí, abychom byli poslušní, ale sami se baví“; pokud jde o něho, „zná Pánaboha lépe než oni“.²⁰⁾ A když ho vesnický farář odvedl do Concordie ke generálnímu vikáři,²¹⁾ aby si ujasnil myšlenky, nabádáje ho: „tyhle tvoje rozmary, to je kacířství“, slíbil, že už se do takových věcí nebude míchat, jenže začínal hned zas nanovo. Na náměstí, v hospodě,²²⁾ cestou do Grizza nebo do Daviana, při návratu z hor, „s každým, s kým mluví,“ řekl Giuliano Stefanut, „hned začne rozumovat o věcech Pána Boha a pokaždé v tom klíčí nějaké kacířství; a tak se hádá a křičí, aby svůj názor dokázal“.²³⁾

2. VESNICE

Z vyšetřovacích spisů není snadné vyrozumět, jak vesničané na Menochiova slova reagovali; je zřejmé, že nikdo nebyl ochoten připustit, že řečem podezřelým z hereze naslouchal s pochopením. Někteří si přímo dali záležet, aby generálního vikáře, jenž vedl vyšetřování, informovali o své zamítavé reakci. „Poslyš, Menocchio, pro smilování, pro lásku

Boží, neodvažuj se vyslovit taková slova!“ vykřikl údajně podle svých vlastních slov Domenico Melchiori.¹⁾ A Giuliano Stefanut: „Vícekrát jsem mu řekl, hlavně když jsme šli do Grizza, že ho mám rád, avšak nemohu snášet jeho řeči o věcech víry, poněvadž bych se s ním musel bít, a i kdyby mě stokrát zabil a já znovu ožil, vždycky bych se nechal pro víru zabít.“²⁾ Kněz Andrea Bionima přímo pronesl zastřenou pohružku: „Mlč, Domenego, neříkej tato slova, neboť jednoho dne bys mohl litovat.“³⁾ Další svědek, Giovanni Povoledo, si před generálním vikářem dovolil jistou, třebaže povšechnou definici: „Má špatnou pověst, totiž že má nesprávné názory na způsob Lutherových.“⁴⁾ Tento jednohlasý chór nás však nesmí mýlit. Takřka všichni vyslychaní prohlásili, že Menocchia znají velmi dlouho: někdo třicet či čtyřicet let, jiný dvacet pět, další zas dvacet.⁵⁾ Jeden z nich, Daniele Fasseta, uvedl, že ho zná „od malička, protože jsou ze stejné farnosti.“⁶⁾ Některé Menocchiovovy výroky zřetelně nebyly proneseny před několika dny, nýbrž pocházely z doby před „mnoha lety“, dokonce i před třiceti.⁷⁾ Po celou tuto dobu jej nikdo z vesnice neudal. A to přesto, že jeho výroky byly všeobecně známy: lidé si je opakovali, snad ze zvědavosti, snad s pochybovačným potřásáním hlavou.⁸⁾ Ve svědectvích, která generální vikář shromáždil, nezaznamenáme vůči Menocchiovovi opravdové nepřátelství, nanejvýš nesouhlas. Pravda je, že některá svědectví pocházejí od jeho příbuzných, jako je Francesco Fasseta nebo Bartolomeo di Andrea, bratranec jeho manželky, který ho označil za „šlechetného“. Ale i onen Giuliano Stefanut, jenž Menocchia okřikoval a prohlašoval o sobě, že je ochoten nechat se „pro víru zabít“, dodal: „Já ho mám rád.“ Tento mlynář, bývalý podesta v obci a správce farnosti, určitě nežil na okraji monterealské společnosti. Po mnoha letech, během druhého procesu, jeden ze svědků prohlásí: „Vidím, že se stýká s mnoha lidmi, a myslím, že se všemi se přátelí.“⁹⁾ Přesto však v určité chvíli došlo k jeho udání, které dalo popud k zahájení vyšetřování.

Jak uvidíme, Menocchiové děti okamžitě v anonymním udavači rozpoznaly faráře z Montereale, dona Odorica Voraiho. Nemýlily se. Mezi oběma muži existoval starý spor: Menocchio dokonce už čtyři roky chodil ke zpovědi mimo svou vesnici.¹⁰⁾ Je pravda, že Voraiho svědecká výpověď, kterou se uzavírala informativní část procesu, byla výjimečně vyhýbavá: „Nemohu se přesně rozpomenout, co kdy řekl, jednak proto, že mám špatnou paměť, a také že jsem zaneprázdněn jinými věcmi.“¹¹⁾ Zdálo se, že nikdo nemohl lépe než on poskytnout inkvizici informace

v této věci, avšak generální vikář nenaléhal. Nebylo mu toho zapotřebí: byl to právě Vorai,¹²⁾ kdo z popudu jiného kněze, dona Ottavia Monteleale,¹³⁾ patřícího k rodu místních pánů, předal podrobně vypracované udání, na jehož základě pak generální vikář adresoval přesné otázky svědkům.

Nepřátelství místního kléru je snadno pochopitelné. Jak jsme viděli, Menocchio v otázkách víry nepřisuzoval církevní hierarchii žádnou zvláštní autoritu. „Jacípak papežové, preláti, jací faráři! Tato slova pronášel s opovržením, protože jim nevěřil,“ uvedl Domenico Melchiori.¹⁴⁾ Ustavičným diskutováním a přesvědčováním po cestách i hospodách Menocchio nakonec nutně ohrožoval autoritu místního faráře.¹⁵⁾ Avšak co tedy vlastně Menocchio prohlašoval?

Jen na úvod: nejenže „neúměrně“ klel,¹⁶⁾ on také zastával názor, že klení neznamená hřích (podle jednoho svědka rouhat se proti svatým prý není hřích, proti Bohu ano), a sarkasticky dodával: „Každý má své řemeslo, jeden oře, druhý má vinohrad, a mým řemeslem je rouhání.“¹⁷⁾ Dále činil podivná prohlášení, která vesničané generálnímu vikáři reprodukovali spíše útržkovitě a nesourodě. Například: „vzduch je Bůh (...) země je naše matka“; „co si představujete, že je Bůh? Bůh není nic než závan dechu, a všechno, co si člověk představí“; „všechno, co vidíme, je Bůh, i my jsme bozi“; „nebe, země, moře, vzduch, propast i peklo, to vše je Bůh“; „co jste mysleli, že se Ježíš Kristus narodil z Panny Marie? Není možné, aby porodila a zůstala pannou: může to být tak, že to byl nějaký počestný člověk nebo syn počestného člověka.“¹⁸⁾ A konečně se říkalo, že má zakázané knihy, zejména Bibli v italštině: „Stále se pře s tím nebo oním, má Bibli ve volgare a myslí si, že z ní vychází, a je neústupný ve svých názorech.“¹⁹⁾

Zatímco přibývalo svědectví, Menocchio vycítil, že se proti němu něco chystá. Vydal se proto za Giovannim Danielem Melchiorim, vikářem z Polceniga a svým přítelem od dětských let. Ten ho nabádal, aby se sám dostavil k inkvizici, nebo alespoň okamžitě uposlechl případné výzvy, a varoval ho: „Říkejte jen to, na co se budou ptát, a nesnažte se mluvit příliš, ani se nepokoušejte tyto věci vykládat; odpovídejte pouze na to, na co budete tázán.“²⁰⁾ Také Alessandro Policreto, někdejší advokát, s nímž se Menocchio náhodně setkal v domě svého přítele, obchodníka s dřevem, mu poradil, aby se dostavil k soudu a přiznal svou vinu, aby však zároveň prohlásil, že sám nikdy svým neortodoxním výrokům nevěřil. Menocchio se tedy vypravil do Maniaga, uposlechnuv výzvy církevního

tribunálu. Když však následujícího dne, 4. února, sám inkvizitor, františkán Felice da Montefalco, zjistil, jak se vyšetřování vyvíjí, dal Menocchia zatknout a „v okovech odvést“ do vězení inkvizice v Concordii.²¹⁾ Dne 7. února 1584 byl Menocchio podroben prvnímu výslechu.

3. PRVNÍ VÝSLECH

Navzdory radám, které obdržel, projevoval od začátku přílišnou výřečnost. Přesto však se snažil ukázat své postoje v příznivějším světle, než jak se jevily z výpovědí svědků. Tak sice připouštěl, že měl před dvěma či třemi roky jisté pochybnosti o panenství Mariině a že o tom hovořil s různými lidmi, mimo jiné i s farářem z Barcis, avšak vyjádřil se, že „je pravda, že jsem tato slova říkal různým osobám, ale nevyzýval je, že by v to měli věřit, naopak jsem mnohé pobízel slovy: ‚Chcete, abych vás naučil správné cestě? Dbát na konání dobra a kráčet cestou svých předků, to přikazuje svatá Matka Církev.‘ Leč slova, která jsem předtím uvedl, jsem říkal z pokušení, pro které jsem tak věřil a chtěl učit druhé; to zlovolný duch mne nutil věřit v takové věci a rovněž mi našeptával, abych je říkal ostatním.“¹⁾ Těmito slovy Menocchio mimoděk hned potvrdil podezření, že si ve vesnici přisvojil úlohu vykladače církevního učení a chování („Chcete, abych vás naučil správné cestě?“). O neortodoxním obsahu tohoto druhu kázání nebylo možno pochybovat, zvláště když Menocchio vyložil svou nanejvýš jedinečnou kosmogonii, o níž dospěly k uchu inkvizice nejasné zprávy: „Řekl jsem, že co se mého myšlení a přesvědčení týká, vše bylo chaos, tedy země, vzduch, voda a oheň dohromady; z toho všeho se postupně utvořila hmota, právě tak, jako se tvoří v mléce sýr, a v něm vznikli červi, to byli andělé; Nejsvětější Výsost chtěla, aby to byl Bůh a andělé; a mezi tím počtem andělů byl také Bůh, také on stvořený z té hmoty a ve stejném čase, a stal se pánem se čtyřmi kapitány, Luciferem, Michaelem, Gabrielem a Rafaelem. Onen Lucifer se chtěl stát pánem rovnajícím se králi, jímž byla výsost Boží, a pro jeho pýchu Bůh přikázal, aby byl svržen s nebes s celým svým šikem a svou družinou; tento Bůh pak stvořil Adama a Evu a lid ve velkém množství, aby zaplnil stolice vyhnaných andělů. Toto množství pak nedodržovalo Boží přikázání, Bůh seslal svého syna, jehož zajali Židé a byl ukřižován.“²⁾ A dodával: „Nikdy jsem neřekl, že se nechám zahubit jako zvíře.“ (To mu také přičítala obžaloba; později připustil, že snad mohl něco

podobného říci.)³⁾ „Řekl jsem právě jen, že se nechal ukřížovat a že tak byl ukřížován jeden ze synů Božích, poněvadž všichni jsme synové Boží, stejné přirozenosti, jako byl ten, který byl ukřížován; byl to člověk jako my ostatní, avšak větší vážnosti, jako bychom dnes řekli o papeži, který je člověk jako my, ale větší důstojnosti než my, protože může konat; a ten, kdo byl ukřížován, se narodil ze svatého Josefa a Marie Panny.“

4. „POMATENEC“?

V souvislosti s podivnými výpověďmi svědků se generální vikář během vyšetřovací fáze procesu nejprve Menocchia tázal, zda „mluvil vážně, nebo žertem“;¹⁾ potom také, zda je zdravého rozumu. Odpověď byla v obou případech zcela jednoznačná: Menocchio mluvil „doopravdy“ a byl „při smyslech, ne (...) pomatený“.²⁾ Po zahájení vyšetřování to byl naopak jeden z Menocchiových synů, Ziannuto, kdo na radu některých přátel svého otce (Sebastiana Sebenica a jiného, označeného pouze jako otec Lunardo) šířil na veřejnosti zprávu, že otec je „šílený“ či „posedlý“.³⁾ Vikář tomu však nedopřál sluchu a proces pokračoval. Byl tu sice pokus odbýt Menocchiovu názory, zejména pak jeho kosmogonii jako souhrn bezbožných, ale neškodných výstředností (sýr, mléko, červi-andělé, Bůh-anděl utvořený z chaosu), avšak byl zavržen. O sto nebo sto padesát let později by Menocchia pravděpodobně zavřeli do ústavu pro choromyslné, s diagnózou „náboženského blouznění“.⁴⁾ Ovšem uprostřed protireformace byly způsoby exkomunikace odlišné – spočívaly především nejprve v rozpoznání hereze a poté v jejím potlačení.

5. Z CONCORDIE DO PORTOGRUARA

Nechme prozatím stranou Menocchiovu kosmogonii a raději sledujme, jak se vyvíjel proces. Hned po Menocchiově uvěznění se jeden z jeho synů, Ziannuto, všemožně pokoušel přispět mu na pomoc: obstaral advokáta, jakéhosi Trappolu z Portogruara; vypravil se do Serravalle, aby promluvil s inkvizitorem; podařilo se mu získat od obce Montereale prohlášení ve prospěch uvězněného a poslal je advokátovi, naznačuje možnost v případě potřeby sehnat další doklady o vzorném chování: „A bude-li třeba od obce Montereale osvědčení o tom, že dotýčný vězeň

každého roku chodil ke zpovědi a k přijímání, faráři je vydají; bude-li třeba osvědčení řečené obce, že byl podestou a představeným pěti vesnic, bude vydáno; a že byl správcem farnosti Montereale a zastával svůj úřad co bezúhonný muž, bude vydáno; a že byl výběřčím církve ve farnosti Montereale, i to bude vydáno.“¹⁾ Mimoto společně se svými bratry přinutil výhrůžkami toho, kdo byl v jejich očích prvořadě odpovědný za celou záležitost, totiž faráře z Montereale, aby napsal (Ziannuto byl negramotný) Menocchiově do inkvizičního žaláře dopis. V něm ho nabádal, aby slíbil „úplnou poslušnost svaté Církvi, a řekl, že nevěříte ani nikdy nebudete věřit ničemu jinému, než co poroučí Pán Bůh a svatá Církev, a že jste připraven žít i zemřít v křesťanské víře, jak přikazuje Církev římskokatolická a apoštolská, ba dokonce (třeba-li) ochoten i život či tisíc životů, měl-li byste je, položit pro lásku Pána našeho a za svatou křesťanskou víru jako ten, kdo si je vědom, že život a všechno dobré má od svaté Církve.“ Zdá se, že Menocchio za těmi slovy nerozeznal ruku svého nepřítele faráře, naopak je přisoudil Domenegovi Femenussovi, obchodníkovi s vlnou a dřevem, který chodíval do jeho mlýna a občas mu půjčoval peníze.²⁾ Avšak uposlechnout rad obsažených v dopise mu bylo nepochybně zatěžko. Ke konci prvního výslechu (7. února) vykřikl se zřetelným vzdorem, obrací se na generálního vikáře: „Pane, to, co jsem řekl ať už z vnuknutí Boha, nebo ďábla, nepotvrzuji, že je pravda, nebo lež, jen prosím o slitování a učiním, co mi bude poručeno.“³⁾ Žádal odpuštění, ale nic nezavrhal. Po čtyři dlouhé výslechy (7., 16., 22. února a 8. března) čelil vikářovým námitkám, odpíral, vysvětloval, vyvracel. „Uvádí se zde,“ tázal se například Maro, „že jste prohlašoval, že nevěříte papeži ani těmto předpisům církve a že stejnou autoritu jako papež má každý.“ Na to Menocchio: „Žádám Boha všemohoucího, nechť na místě zemřu, jestliže jsem si vědom, že bych pronesl to, na co se mne Vaše ctihodnost táže.“⁴⁾ Skutečně však řekl, že sloužit mše za zemřelé je zbytečné? (Podle Giuliana Stefanuta zněl jeho výrok, pronesený jednou, když se vraceli ze mše, přesně takto: „Proč dáváte tyto almužny na památku té trochy popela?“)⁵⁾ „Řekl jsem,“ vysvětloval Menocchio, „že je potřeba pečovat o svůj majetek, dokud jsme na tomto světě, jelikož potom řídí naše duše Pán Bůh; poněvadž modlitby a almužny a mše se konají pro mrtvé, konají se, jak věřím, pro lásku Páně, a ten pak činí to, co se mu zlíbí, neboť duše si pro ty modlitby a almužny nepřijdou a je na Boží vznešenosti, aby přijala tyto dobré skutky k užítku živých nebo mrtvých.“⁶⁾ Byl to pokus o obratné vysvětlení, fakticky však odporoval